

Elza Kučera i psihologija narodā – *Völkerpsychologie*

Ivana Skuhala Karasman*

ivana@ifzg.hr

<https://orcid.org/0000-0001-7769-5259>

Luka Boršić**

luka@ifzg.hr

<https://orcid.org/0000-0001-7432-7880>

<https://doi.org/10.31192/np.24.1.3>

UDK: 159.9Kučera, E.

159.922.4

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 17. srpnja 2025.

Prihvaćeno: 6. listopada 2025.

Prva hrvatska eksperimentalna psihologinja, Elza Kučera (1883. – 1972.) napisala je, vjerojatno oko 1938. godine, tekst pod naslovom Moja teorija čuvstava i volje, koji je ostao u rukopisu. Ovaj članak usredotočuje se na metodu koja se pojavljuje u Kučerinu tekstu, no koju Kučera nije zasebno obrađivala: psihologiju narodā, poznatiju u njemačkoj inačici kao Völkerpsychologie. Ta je tema (ili metoda) bila osobito relevantna krajem devetnaestog stoljeća, no nakon Drugog svjetskog rata gotovo nestaje iz znanstvenog diskursa. U svom neobjavljenom tekstu Moja teorija čuvstava i volje Kučera se uglavnom pozivala i parafrazirala knjigu svog profesora i mentora s ciriškog sveučilišta Gustava Störzinga (1860. – 1946.) Methoden der Psychologie des höheren Gefühlslebens (Metode psihologije višeg emocionalnog života).

Ključne riječi: *Elza Kučera, psihologija, psihologija narodā, Völkerpsychologie, Moja teorija čuvstava i volje.*

---

* Dr. sc. Ivana Skuhala Karasman, znanstvena savjetnica, Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb.

**Dr. sc. Luka Boršić, znanstveni savjetnik, Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb.

Uvod***

Elza Kučera bila je po četiri značajna postignuća prva u modernoj hrvatskoj povijesti. Bila je prva žena rođena u Hrvatskoj koja je stekla doktorat iz filozofije i to 1909. godine na Sveučilištu u Zürichu. Godine 1912. postala je prva žena knjižničarka u Hrvatskoj – i, zapravo, prva žena zaposlena u javnoj službi – kad se zaposlila u tadašnjoj Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici (danas Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici) u Zagrebu. Kučera je također bila prva hrvatska eksperimentalna psihologinja: nakon završenog studija u Zürichu, vratila se u Zagreb i osnovala mali privatni psihološki laboratorij u svom domu, gdje je provodila eksperimente od 1910. do 1914. godine.

Iako Kučera nikada nije bila profesionalno zaposlena kao psihologinja, provevši čitavu karijeru kao knjižničarka, tijekom cijelog života zadržala je snažan interes za psihologiju. Ukupno je napisala dvadeset pet tekstova iz psihologije, od kojih je petnaest objavljeno.

Kučera je završila studij »specijalne filozofije« na Sveučilištu u Zürichu, gdje su joj profesori bili Gustav Störring i Friedrich Schumann (1863. – 1940.), obojica studenti i asistenti Wilhelma Wundta (1832. – 1920.). Störring, koji joj je bio mentor na doktorskom studiju, imao je značajan utjecaj na njezinu psihološku orijentaciju i poglede. Tijekom studija Kučera je počela sudjelovati u eksperimentima koje je vodio Störring, a dva je semestra provela i radeći u psihološkom laboratoriju Friedricha Schumanna – iskustvo koje je usmjerilo njezin interes prema eksperimentalnoj psihologiji.¹

Störring je pristupao psihološkim problemima spekulativno, što je na kraju dovelo do razilaženja s Wundtom koji je smatrao da psihologiju treba promatrati prvenstveno kao prirodnu znanost usredotočenu na eksperimentalno mjerenje,² a tek onda kao znanstveno istraživanje svijesti s pomoću introspekcije u strogo kontroliranim uvjetima. Nasuprot tome, Störring se više priklonio »sistematskoj eksperimentalnoj introspekciji« koju je zagovarao Oswald Külpe (1862. – 1915.) i würzburška škola – metodologiji kojoj se Wundt snažno protivio. Ovaj filozofski prijedor odražava temeljno pitanje o prirodi psihologije: treba li ona ostati u okvirima prirodnih znanosti, ograničena na ono što je empirijski mjerljivo ili može – i treba – istraživati više razine svijesti i misaonih procesa, čak i ako to zahtijeva spekulativniji, introspektivni pristup? Störringo-

*** Ovaj je članak nastao kao dio projekta *Wundt, Mercier i novija hrvatska filozofija* (WM-nhf) koji se provodi u Institutu za filozofiju kao dio Nacionalnog plana oporavka i otpornosti (NextGenerationEU)

¹ Usp. Elza KUČERA, *Curriculum vitae*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, signatura R 4744/3.

² Prema Wundtu psihologija ima zadatak da kao opća, empirijska znanost, bude usklađena s prirodnim znanostima i kao njihova dopuna, pruži temelj svim humanističkim znanostima. Vidi Wilhelm WUNDT, *Grundriss der Psychologie*, drugo izdanje, Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann, 1897, 3-4.

va pozicija otvara mogućnost za filozofsku refleksiju o granicama znanstvene metode u razumijevanju ljudske svijesti i subjektivnog iskustva.³

Kučerina koncepcija psihologije jasno se ogleda u njezinu članku »Psihologija kao savjetnica u izboru zvanja« iz 1924. godine. Tamo opisuje psihologiju kao proučavanje mentalnih fenomena, uključujući osjećaje, kogniciju, emocije, volju i djelovanja:

»Ona ne izučava ni pojave izvanjega svijeta, koji nas okružuje, niti sastav i djelovanje našega tijela, već pojave duševnoga našega života, naše osjećanje, spoznavanje, čuvstvovanje, htijenje i djelovanje. Ona raščinja zamršenije pojave na tomu području u jednostavnije njihove sastavine, ona te sastavine opsuje, broji i mjeri, tražeći po uzoru prirodnih nauka zakone u njihovoj promjenjivosti.«⁴

Za Kučeru je psihologija u osnovi prirodna i eksperimentalna znanost.⁵

Jedan od mnogih Kučerinih neobjavljenih tekstova jest rukopis sačuvan u njezinoj ostavštini u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, katalogiziran pod signaturom R 4757. Rukopis je napisan na hrvatskom jeziku i nosi naslov *Moja teorija čuvstava i volje*, no datum nastanka nije naveden. Ipak, okvirno se datira nakon 1938. godine, kako sugerira knjižničar Šime Jurić odgovoran za organizaciju Kučerina arhivskog materijala.⁶

Ova hrvatska verzija doradena je adaptacija ranijeg rukopisa, sastavljenog na njemačkom jeziku pod naslovom *Meine Gefühls- und Willentheorie*.⁷ Njemačka inačica, dovršena 1925. godine, obuhvaća 625 stranica rukopisa, dok hrvatska verzija broji 370 strojopisanih stranica.

Kučera se odlučila na pisanje ovog opsežnog teksta jer je smatrala da je nauk o čuvstvima najslabije obrađeno područje psihologije njezina vremena. Uzrok

³ Usp. Luka BORŠIĆ, Ivana SKUHALA KARASMAN, *Dr. Elza Kučera*, Zagreb, Institut za filozofiju, 2024.

⁴ Elza KUČERA, Psihologija kao savjetnica u izboru zvanja, *Kalendar Hrvatskog radiše za god. 1924.*, (1924) 53-63, 54.

⁵ Wilhelm Wundt, koji se smatra ocem psihologije, definirao je to područje na sljedeći način: »Psihologija, u uobičajenom i općem značenju te riječi, nastoji istražiti činjenice neposrednog iskustva onako kako nam ih predstavlja subjektivna svijest, u njihovu porijeklu i u njihovim međusobnim odnosima. (...) Ona se dosljedno suzdržava od analize onih pojava koje nastaju iz mentalne interakcije mnoštva pojedinaca« (Wilhelm WUNDT, *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze Sprache, Mythos und Sitte*, Leipzig, Wilhelm Engelmann, 1904, 1). Svi prijevodi s njemačkog su naši.

Ova definicija jasno ističe Wundtovo filozofsko stajalište: psihologija je znanost o neposrednom iskustvu, usmjerena na ono što je dostupno subjektivnoj svijesti pojedinca. Wundt time povlači granicu između psihologije i društvenih znanosti, odbijajući uključiti u psihološku analizu fenomene koji proizlaze iz kolektivnih mentalnih procesa ili društvenih interakcija. Wundtova pozicija naglašava važnost metodološke strogoće i jasnoće u određivanju predmeta psihologije, ali istovremeno izaziva raspravu o tome što sve može i treba biti predmet znanstvenog istraživanja u ovom području.

⁶ Vidi »Kučera, Elza«, u: Dražen BUDIŠA (ur.), *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, knj. 3, obradio Šime Jurić, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, 1994, 129-151.

⁷ Rukopis se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4756.

tome nije nedostatak interesa psihologa, već posebne teškoće u istraživanju emocija. Činjenice su često jasne, ali tumačenja variraju i dok jedni emocije vide kao jedinstvene i nedjeljive doživljaje, drugi ih smatraju složenim osjetima. Psiholozi se razilaze i u broju osnovnih čuvstava. Iako eksperimentalna metoda pomaže preciznijem opažanju, ona ne rješava osnovne probleme: razlikovanje bitnog od nebitnog otežano je, a rezultati su podložni subjektivnosti opažачa. Umjesto da razjasni emocije, eksperimentalna analiza često dodatno ističe neriješena pitanja.⁸

Kučerin se tekst uvelike oslanja na nekoliko temeljnih djela: *Predavanja o psihopatologiji i njezinu značenju za normalnu psihologiju uključujući psihološke temelje epistemologije*,⁹ *Psihologija ljudskog emocionalnog života*¹⁰ i *Metode psihologije višeg emocionalnog života*¹¹ Gustava Störringa, zatim *Temeljni zakoni ljudskog emocionalnog života*¹² Alfreda Lehmana (1858. – 1921.) te *Pojam instinkta u prošlosti i sadašnjosti – studija o povijesti i temeljima životinjske psihologije s dodatkom: mozgovi pčela i mrava*¹³ Heinricha Ernsta Zieglera (1858. – 1925.). Ovi primarni izvori nadopunjeni su brojnim drugim referencama koje su sustavno citirane unutar djela.

Važno je napomenuti da Kučerin tekst nije tek puka kompilacija, već prvenstveno njezina interpretacija izvornih tekstova koju je obogatila, integrirajući opsežne izvorne komentare, analitičke uvide i teorijske interpolacije kroz cijeli tekst.¹⁴ Pritom je osobito zanimljivo da je Kučera u svojem tekstu gotovo posve

⁸ Usp. Elza KUČERA, *Moja teorija čuvstava i volje*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, signatura R 4757 (tekst nije paginiran).

⁹ Gustav STÖRRING, *Vorlesungen über Psychopathologie in ihrer Bedeutung für die normale Psychologie mit Einschluss der psychologischen Grundlagen der Erkenntnistheorie*, Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann, 1900.

¹⁰ Gustav STÖRRING, *Psychologie des menschlichen Gefühlslebens*, Bonn, F. Cohen, 1916, ²1922.

¹¹ Gustav STÖRRING, *Methoden der Psychologie des höheren Gefühlslebens*, Berlin, Urban & Schwarzenberg, 1938. Ova Störringova knjiga zasebno je i malo izmijenjeno izdanje teksta »Methoden der Psychologie des Gefühlslebens«, koji je Störring objavio u uredničkoj knjizi *Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden (Priručnik bioloških metoda rada)*. Taj je »priručnik« zapravo monumentalna serija znanstvenih knjiga koju je uredio Emil Abderhalden (1877. – 1950.), švicarski fiziolog i biokemičar. Izdavač Urban & Schwarzenberg iz Berlina i Beča objavio je više od 100 svezaka između 1920. i 1939. godine uz sudjelovanje više od 900 suradnika. Serija je bila podijeljena u različite odjeljke (*Abteilungen*) koji su pokrivali kemijske metode, funkcije životinjskih i biljnih organizama te eksperimentalnu terapiju. Ovaj sveobuhvatan priručnik bioloških metoda važan je dokument o stanju bioloških znanosti u prvoj polovici 20. stoljeća i jedan je od najznačajnijih znanstvenih pothvata tog vremena. Störringov prilog izašao je u drugoj polovici dijela B, odjeljka VI. pod naslovom *Methoden der experimentellen Psychologie*, koji su, osim Störringa, uredili Fritz Giese, Adalbert Gregor-Flehingen i Bernhard Zondek, a objavljen je 1935. godine na stranicama 1125-1644.

¹² Alfred Georg Ludvig LEHMANN, *Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens*, Leipzig, O. R. Reisland, ²1914.

¹³ Heinrich Ernst ZIEGLER, *Der Begriff des Instinktes einst und jetzt. Eine Studie über die Geschichte und die Grundlagen der Tierpsychologie mit einem Anhang: die Gehirne der Bienen und Ameisen*, Jena, Fischer, ³1920.

¹⁴ Kučera većinom bibliografski navodi koja mjesta kompilira i interpretira, no katkad ti navodi izostaju, pogotovo kad se interpretativno udaljava od izvora tako da zahtijeva prilično

izostavila navođenje primjera i usredotočila se isključivo na apstraktno iznošenje teorija i argumentaciju.

U svom sadašnjem obliku, tekst čini detaljan nacrt knjige. Razlozi zbog kojih Kučera nije dovršila djelo ostaju nepoznati, iako su vjerojatna objašnjenja konkurentske profesionalne obveze jer je radila kao zamjenica direktora Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu tijekom tog razdoblja, što je nametnulo značajne administrativne odgovornosti, kao i šire društveno-kulturne prepreke. Vjerojatno je njezin napredak bio otežan i zbog percipirane neprikladnosti da žena objavljuje o takvoj akademskoj temi u Hrvatskoj s početka 20. stoljeća, kada nijedna žena nije zauzimala formalnu akademsku poziciju.

U ovom rukopisu, Kučera dalje razjašnjava svoju konceptualizaciju psihologije kao posebne epistemološke domene. Kučera smatra da je ideja »prirodoznanstvene psihologije« epistemološki neadekvatna i umjesto toga zagovara »prirodoznanstveno *fundiranu* psihologiju« kao precizniju terminološku oznaku. Ova kritična razlika proizlazi iz fundamentalne ontološke razlike u predmetu između psihologije i prirodnih znanosti; konkretno, psihološki subjekt se izravno zahvaća kroz neposredno iskustvo, dok prirodne znanosti nužno pristupaju svojim subjektima kroz posredničke refleksivne procese.

Bez obzira na ovu razliku, psihologija zadržava svoju metodološku osnovu u prirodoznanstvenim paradigmama kroz svoju uporabu eksperimentalnih metoda i različitih eksperimentalno izvedenih pristupa, uključujući patopsihološke metodologije, razvojno-psihološke okvire i introspektivne tehnike.

Kučera dalje postulira da se unutar domene složenih psiholoških fenomena mora uspostaviti komplementarna epistemološka paradigma – psihologija razumijevanja – uz prirodoznanstveno utemeljenu psihologiju. Ova metodološka nužnost proizlazi iz inherentnih ograničenja prirodoznanstveno utemeljenih pristupa u razumijevanju zamršenih psiholoških fenomena u njihovoj cjelokupnosti. Prema Kučeri, psihologija razumijevanja trebala bi biti konstruirana kroz empatijske procese, omogućavajući tako zahvaćanje fenomena ne samo izvanjski kroz uzročne mehanizme, već i iznutra, olakšavajući razumijevanje razvojnih i emergentnih odnosa između psiholoških fenomena.

Psihologija narodā (Völkerpsychologie)

Sredinom devetnaestog stoljeća Moritz Lazarus (1824. – 1903.) i Heymann Steinthal (1823. – 1899.) postavili su temeljni okvir za psihologiju narodā kao poseban epistemološki projekt unutar njemačke intelektualne tradicije. Njihova kolaborativna nastojanja kristalizirala su se 1860. godine osnivanjem časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, koji je nastojao

---

usporedbenog posla točno utvrditi što je Kučerin izvorni doprinos, a što interpretacija tuđih stavova.

sintetizirati povijesne i sociokulturne dimenzije ljudskog iskustva i ponašanja unutar psihološkog okvira. Središnje mjesto u njihovu teorijskom zdanju zauzima je koncept duha naroda (*Volksgeist*), zamišljen kao supra-individualni metafizički entitet koji utjelovljuje kolektivne kognitivne i afektivne strukture nekog naroda.

Ovaj *Volksgeist* postavljen je kao povijesno uvjetovan sustav svjetonazora, konceptualnih shema i simboličkih reprezentacija koje nadilaze individualnu svijest, a istovremeno konstituiraju njezin egzistencijalni horizont. Lazarusova i Steinthalova metodologija odbacivala je redukcionistički psihologizam i umjesto toga zalagala se za hermeneutičku analizu kulturnih artefakata poput jezika, mitova, religije te društvenih običaja i normi kao manifestaciju *Volksgeist*a.

Cilj njihova projekta bio je pomiriti antinomiju između *Naturwissenschaft* (prirodna znanost) i *Geisteswissenschaft* (humanistička znanost) tvrdeći da se kolektivni mentalni fenomeni, iako nesvodivi na individualnu psihologiju, mogu proučavati komparativno-povijesnim metodama. Ovakav epistemološki stav postavio je psihologiju narodā kao most između hegelovske dijalektike i nastajuće empirijske psihologije, naglašavajući dinamičku interakciju između kolektivne volje i kulturne evolucije.

Wilhelm Wundt kasnije je proširio doseg psihologije narodā u svojem znamenitom desetosveščanom djelu *Völkerpsychologie: die Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte* (*Psihologija narodā: proučavanje razvojnih zakona jezika, mita i običaja*, 1900. – 1920.), sustavno istražujući mentalne procese višeg reda kroz komparativnu analizu kulturnih fenomena. Odstupajući od Lazarusova i Steinthalova naglasaka na *Volksgeist* kao objašnjavajuću cjelinu, Wundt je razradio hijerarhijski model psihološke znanosti. Podijelio je disciplinu na eksperimentalnu psihologiju (usmjerenu na neposredno svjesno iskustvo) i psihologiju narodā, koja se bavila »razvojnim zakonima« jezika, mitova i društvenih normi kroz njihovu objektivaciju u kulturnim produktima. Odnos psihologije i *Völkerpsychologie* prema Wundtu je sljedeći:

»Psihologija u uobičajenom i općem značenju te riječi nastoji istražiti činjenice neposrednog iskustva, kakve nam pruža subjektivna svijest, u njihovom nastanku i u njihovim međusobnim odnosima. U tom smislu ona je individualna psihologija. Ona se u potpunosti odriče analize onih pojava koje proizlaze iz duhovnog međudjelovanja mnoštva pojedinaca. Upravo zato joj je potrebna dopuna u obliku promatranja koje pripisujemo *Völkerpsychologie*. Prema tome, zadatak tog područja psihologije jest istraživanje onih psihičkih procesa koji leže u temelju općeg razvoja ljudskih zajednica i nastanka zajedničkih duhovnih tvorevina općevažne vrijednosti.«¹⁵

¹⁵ Wilhelm WUNDT, *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze Sprache, Mythos und Sitte*, sv. I, Die Sprache, 1. dio, Leipzig, Engelmann, 1900, 1.

Völkerpsychologie uvelike je napuštena sredinom dvadesetoga stoljeća uslijed teorijskih promjena unutar psihologije, metodoloških kritika i toksične povezanosti s nacističkom ideologijom.

Početak 20. stoljeća došlo je do uspona novih psiholoških paradigmi koje su izravno osporile temelje Wundtova rada. Biheviorizam, sa svojim fokusom na vidljiva i mjerljiva ponašanja, doveo je u pitanje introspektivnu i neeksperimentalnu prirodu *Völkerpsychologie* kao neznanstvenu. Istovremeno, geštalt psihologija, koja se pojavila u Njemačkoj, kritizirala je Wundtov elementalistički pristup, tvrdeći da je »cjelina više od zbroja svojih dijelova« i da bi se psihološki fenomeni trebali proučavati kao organizirane, strukturirane cjeline.

Nadalje, *Völkerpsychologie* se suočila sa značajnim metodološkim kritikama. Njezino oslanjanje na povijesnu i komparativnu analizu smatralo se previše apstraktnim i bez empirijske strogosti. Lingvisti i filolozi, na primjer, smatrali su njezine rezultate od male praktične koristi za svoja istraživanja. Pristup je također kritiziran zbog pokušaja nametanja normativno-metodološke uloge drugim povijesnim znanostima, što je uglavnom naišlo na otpor.

No, osobito pogubna za psihologiju narodā bila je instrumentalizacija za vrijeme nacističke Njemačke. Psiholog Willy Hellpach (1877. – 1955.), koji je bio Wundtov bivši student, 1938. godine objavio je *Einführung in die Völkerpsychologie (Uvod u psihologiju narodā)* u nastojanju da se prilagodi Trećem Reichu. Hellpachova verzija psihologije narodā značajno se razlikovala od prijašnjih pristupa koji su naglašavali »jedinstvo čovječanstva«.

Hellpach je predstavio formulu za »diferencijalnu« psihologiju narodā koja je napustila univerzalističku perspektivu karakterističnu za Wundtov pristup i naglasila jedinstvenost svakog pojedinačnog naroda. Također je stavio veći naglasak na etničke i biološke temelje naroda, čime je njegova verzija psihologije narodā postala potpuno kompatibilna s ideologijom nacističke vlasti. Hellpach je uveo *Führerprinzip* (princip vođe) u psihologiju narodā, tvrdeći da narod (*Volk*) nije proizvod zajedničke volje svojih članova, već »stvaranje volje« vođe.¹⁶

Tu je mračnu ulogu imao i njemački filozof Max Wundt (1879. – 1963.), sin Wilhelma Wundta, antisemit, rasist i simpatizer nacionalsocijalizma. Ostavština Wundta oca pretrpjela je znatnu štetu upravo zbog Wundta sina, koji je u ranoj fazi prigrlio *völkischer Nationalismus* (narodni nacionalizam). Taj pojam podrazumijeva uzdizanje vlastitog naroda koji je definiran zajedničkim podrijetlom, kulturom i jezikom te težnju za homogenim stanovništvom putem isključivanja stranaca. Zajedno s Gerhardom Kittelom (1888. – 1948.), teologom kojeg je također kompromitirala nacistička ideologija, radio je u takozvanom Forschungsabteilung Judenfrage (Istraživački odjel za židovsko pitanje) pri

¹⁶ O Hellpachovu poimanju *Völkerpsychologie* usp. Egbert KLAUTKE, Zwischen Wundt und Hellpach: *Völkerpsychologie in der Zwischenkriegszeit*, *Cultura & Psyché. Journal of Cultural Psychology*, 3 (2022) 37-46 i Egbert KLAUTKE, Willy Hellpach and the Resurrection of Folk Psychology, u: Egbert Klautke (ur.), *The Mind of the Nation. Völkerpsychologie in Germany, 1851-1955*, New York, Oxford, Berghahn Books, 2013, 104-146.

Reichovu institutu za povijest Nove Njemačke. Nadalje, njegovo predavanje *Das Judentum in der Philosophie (Židovstvo u filozofiji)* objavljeno je kao članak u novinama *Völkischer Observer*, koje su bile službeno glasilo Nacističke stranke.

Povezivanje psihologije narodā s antisemitizmom i nacionalsocijalizmom ovoj je grani psihologije zabilježeno zadnji čavao u lijes. Danas je psihologija narodā u svojim izvornim oblicima samo relikv prošliosti. Mnogi suvremeni znanstvenici smatraju je pseudoznanstvom koja je predstavljala spekulacije o »nacionalnim karakteristikama« kao ozbiljan znanstveni rad. Historiografi i književni kritičari lako odbacuju psihologiju narodā kao primjer perverzije znanosti u političke svrhe.

Termin se široko povezuje s jednostavnim predrasudama i stereotipovima koji mogu biti uobičajeni među novinarima i političkim propagandistima, ali nedostojni ozbiljnih akademskih doprinosa. Unatoč tome neki su centralni koncepti psihologije narodā ugrađeni u sociologiju, kulturnu i socijalnu antropologiju te *Volkskunde* – discipline koje su se, za razliku od psihologije naroda, naknadno etablirale na sveučilišnoj razini tijekom dvadesetog stoljeća.

Filozofska značajnost leži u tome što je psihologija narodā činila ambicioznu sintezu koja je nastojala premostiti jaz između prirodnih znanosti i humanističkih znanosti. Njezin neuspjeh upozorava na inherentne poteškoće u pokušaju stvaranja »treće cjeline« koja bi bila istovremeno empirijski utemeljena i humanistički relevantna. Instrumentalizacija ovog pristupa od strane nacističke ideologije konačno je diskreditirala bilo kakve pokušaje definiranja kolektivnih psiholoških svojstava na temelju etničke ili nacionalne pripadnosti.

Današnja kulturna psihologija i međukulturna psihologija nastoje ispraviti neke od nedostataka prijašnje psihologije narodā, usmjeravajući se na empirijski utemeljene studije kulturnih razlika u kogniciji i ponašanju, pritom izbjegavajući esencijalistička shvaćanja narodnog duha ili inherentnih kulturnih karakteristika.

Kučera i psihologija narodā

Dvadeset i treće poglavlje Kučerina teksta *Moja teorija čuvstava i volje* bavi se pitanjem odnosa između emocija i etičke procjene, pod naslovom »Čuvstvo i (doživljaji ćudorednih zahtjeva)«. Ovaj dio Kučerina teksta oslanja se najvećim dijelom na drugi odjeljak naslovljen »Metode psihologije etičkih vrednovanja« (»Methoden der Psychologie der ethischen Wertschätzungen«) u drugom dijelu, naslovljenom »Specijalan nauk o čuvstvima« (»Spezielle Gefühlslehre«), već spomenute Störringove knjige *Metode psihologije višeg ćuvstvenog života*. Taj drugi odjeljak podijeljen je u dva poglavlja: »Ispitivanje etičkih procjena prema metodi psihologije narodā« u kojem Störring raspravlja o ulozi metode psihologije narodā (*Völkerpsychologie*) u razumijevanju etičkih procjena. U drugom

poglavlju, pod naslovom »Deduktivne i induktivne individualno psihologijske metode u istraživanju etičkih vrijednosnih procjena«, Störriing razvija svoju teoriju sumacijskih centara osjećaja.¹⁷

Već iz usporedbe samih naslova vidi se razlika u fokusu Störriingova i Kučera poglavlja: dok se Störriing primarno bavi *metodama* psihologijskog istraživanja etičkih vrednovanja, Kučera ide za time da objasni odnos čuvstava (osjećaja) i etičkih vrednovanja. Pritom se primjećuje stanovita Kučerina rezerva u točnom definiranju teme u tomu da je dio naslova stavila u zagrade, vjerojatno dvojeći o tomu kako bi se točno odredio opseg tema tog poglavlja.

U ovom tekstu fokus nije sadržaj Kučerina rješavanja odnosa čuvstava i etičkih vrednovanja, koja je zasebna tema. Usredotočit ćemo se na Kučerino *metodološko* preuzimanje metode psihologije narodā.

U poglavlju »Čuvstva i (doživljaji čudorednih zahtjeva)«, Kučera, slijedeći Störriinga, identificira četiri metode u psihologiji emocija: introspekciju, eksperimentiranje, patopsihološku metodu i metode psihologije narodā. O tomu je Störriing napisao:

»Psihologija ljudskog emocionalnog života bavi se metodama koje su izvanredno različite jedna od druge. Ona koristi metodu samoopažanja, eksperimentalnu metodu u raznim oblicima, patopsihološke metode, koje izvode zaključke o normalnom duševnom životu iz psihopatoloških činjenica, i metodu psihologije narodā.«¹⁸

Störriing je ovdje nekritički preuzeo Wundtovo poimanje psihologije narodā. Wundt je smatrao da se metodologija eksperimentalne psihologije može primijeniti samo na vrlo elementarne svjesne procese, dok su statistički pristupi također imali ograničenu vrijednost. Ova ograničenja su ga dovela do spoznaje da je potreban drugačiji pristup za istraživanje složenijih psihičkih fenomena. Za istraživanje viših psihičkih činjenica, Wundt je imao ograda prema »samopromatranju za pisaćim stolom« i umjesto toga razvio psihologiju narodā (*Völkerpsychologie*). Ova disciplina bila je temelj za proučavanje složenih psihičkih procesa. Wundt je vjerovao da se viši psihički procesi mogu najbolje proučavati kroz analizu kulturnih proizvoda naroda: jezika, mitova, religije, običaja i umjetnosti. Ovaj pristup je omogućavao istraživanje fenomena koji su bili nedostupni laboratorijskim uvjetima, kao i onkraj proučavanja iskustava izoliranih pojedinaca. Wundtova psihologija narodā čini sintezu koja je trebala odgovoriti na pitanja na koja eksperimentalna psihologija nije mogla, a to su proučavanje kompleksnih kulturnih fenomena. Psihologija narodā trebala je

¹⁷ Na njemačkom naslovi tih poglavlja glase: »Untersuchung der ethischen Wertschätzungen nach der völkerpsychologischen Methode« i »Die deduktive und die induktive individualpsychologische Methode in der Untersuchung der ethischen Wertschätzungen«, u: Störriing, *Methoden der Psychologie...*, 1600-1646.

¹⁸ Störriing, *Methoden der Psychologie...*, 1125.

ispuniti tu prazninu kroz historijsko-genetski pristup koji bi omogućio razumijevanje univerzalnih zakona mentalnog razvoja.

Wundtova metodologija oslanjala se na komparativnu i historijsko-psihološku metodu. Komparativna metoda bila je potrebna jer nije bila riječ samo o procjeni singularnih događaja, već o generičkoj usporedbi koja se trebala razraditi na temelju historijske analize. O generičkoj usporedbi govorimo kada se analiza usmjerava na objekte koji su, prema svom psihološkom karakteru, nekako povezani jedan s drugim, ne mogu se, međutim, dokazati izravni genetski odnosi koji nalaze izraz u povijesnom kontekstu.

Kučera je bila dobro upoznata s Wundtovim idejama o psihologiji narodā: godine 1922., zajedno s dr. Mathildom Kelchner i dr. Zofjom Korczyńskom, sastavila je testove za ispitivanje karakteristika različitih naroda, koji su se provodili u Poznanju, Berlinu i u našim krajevima.¹⁹ Nažalost, ovaj projekt nije dovršen, a rezultati istraživanja nikad nisu objavljeni.²⁰

Ovaj međunarodni projekt značajan je primjer praktične aplikacije Wundtovih teorijskih koncepata psihologije narodā. Kučera se, radeći s njemačkim i poljskim kolegicama, pokušala empirijski približiti problemu nacionalnih karakteristika kroz psihometrijski pristup. Suradnja s dr. Mathildom Kelchner na Psihološkom institutu u Bonnu i dr. Zofjom Korczyńskom u Poznanju ukazuje na transnacionalnu dimenziju tog istraživačkog pothvata.

U poglavlju »Čuvstva i (doživljaji ćudorednih zahtjeva)«, Kučera je sažela Störriingovu raspravu o rezultatima finskog filozofa i sociologa Edvarda Westermarcka (1862. – 1939.), koji je živio sedam godina u Maroku i provodio psihološka istraživanja među lokalnim stanovništvom.²¹ Westermarck je tvrdio da, putem uvida metoda psihologije narodā, moralni sud nastaje iz emocionalnog života i temelji se na moralnom ogorčenju i moralnoj dobrohotnosti. Westermarck je pretpostavio da moralno ogorčenje izvire iz samoobrane, gdje se »na naneseu bol odgovara bijegom ili ljutnjom i agresijom«.²² Moralno ogorčenje je usmjereno prema neprijatelju i, tvrdi Kučera, sastoji se od dva elementa: uklanjanja uzroka boli i nanošenja boli zločincu. Prema Westermarcku, svrha kazne je odmazda, što dovodi do nastanka pojmova pravde i nepravde. Osjećaj ogorčenja, prema Westermarcku, proteže se na obitelj i na pleme zločinca. Međutim, Kučera primjećuje da Störriing smatra da s metodološkog stanovišta *Völkerpsychologie* ne može odgovoriti na pitanje je li ogorčenje jedina

¹⁹ Usp. Elza KUČERA, Mathilde KELCHNER, Zofja KORCZYŃSKA, »Untersuchungen zur vergleichenden Völkerpsychologie«, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, signatura R 4753.

²⁰ Kučera je ispitala ukupno šezdeset i šest ispitanika u Hrvatskoj. Obrazac testa bio je opsežan i složen za ispunjavanje. Kao rezultat toga, Zofja Korczyńska vjerojatno nije mogla pronaći dovoljno ispitanika voljnih sudjelovati u eksperimentu, zbog čega eksperiment nikada nije dovršen. Primjer obrasca vidi u: Boršić, Skuhala Karasman, *Dr. Elza Kučera...*, 133-134.

²¹ Usp. Störriing, *Methoden der Psychologie...*, 1601-1602 pogrešno navodi da je Westermarck u Maroku živio četiri godine.

²² Kučera, *Moja teorija čuvstava i volje...*

»podloga ćudorednom ocjenjivanju negodovanje jer se na taj naćin ne mođe dokazati da bez toga negodovanja nema ćudorednoga prekoravanja, tim više što samoopađanje i eksperiment pokazuju da ima i ćudoredno prekoravanja kojemu je osnova pasivna neugoda.«²³

Nadalje, prema Störringu, *Völkerpsychologie* ne mođe dokazati da je želja za odmazdom uključena u moralno ogorćenje i da je potrebna za formiranje pojmova pravde i nepravde. Konaćno, Störring objašnjava da se želja za proširenjem moralnog ogorćenja na obitelji i pleme zloćinca objašnjava prijenosom osjećaja. Moralni sud ovisi o dvjema sastavnicama: individualnim i društvenim uvjetima. Kada je moralni sud neovisan o vrednovanju drugih, govori se o individualnim uvjetima, dok je moralni sud koji ovisi o vrednovanju drugih društveno uvjetovan.

Volja postaje predmet moralnog suda već na niskoj razini kulture, kako pokazuje psihologija naroda. To se mođe vidjeti iz sljedećeg: »1. Razlikovanje namjerne i nenamjerne štete; 2. Šteta uzrokovana unutarnjom ili vanjskom nuđnošću ocjenjuje se blađe; 3. Vrednovanje razlikuje hladnokrvan ćin od ćina poćinjenog u naletu strasti; i 4. Djela motivirana sebićnim i nesebićnim razlozima ocjenjuju se različito.«²⁴ Kućera dalje navodi da su, prema Westermarcku, moralni sud i djelovanje utemeljeni na ogorćenju i dobrohotnosti posredovani simpatijom i naklonosti. Međutim, suprotno Westermarcku, Störring smatra da »za prevladavanje egoizma i razvoj nesebićnog, općenito vrijednog i nepristranog djelovanja i suđenja, osjećaj simpatije je dovoljan bez naklonosti.«²⁵

Postoje ćetiri psihološke osnove iz kojih se razvija moralni sud: prvo, ovisi o osjećajima simpatije koju osoba ima s tuđom tugom i radošću; zatim o osjećajima simpatije, duševnog zadovoljstva i duševnog djelovanja; i konaćno, o sposobnosti prenošenja osjećaja s jedne ideje na drugu. Moralni sud se, međutim, razvija iz ovih dviju psiholoških osnova: vrednovanja djela i namjera na temelju individualne procjene njihovih učinaka i vrednovanja djela i namjera na temelju same namjere. Kućera se zatim bavi društveno uvjetovanim moralnim sudom. Naime, pohvala i kritika općenito utjeću na moralni sud jer se ponavljanje ugodnih ili neugodnih emocionalnih stanja koja se pobuđuju povezuje s odgovarajućim djelima. Međutim, tijekom formiranja moralnog suda mogu nastati komplikacije u psiholoćkom fenomenu. U tim slućajevima dva se iskustva spajaju u novu vrstu cjeline koja se zatim spaja s novim ćimbenikom u jedinstvenu cjelinu i tako dalje.

Kućera dalje navodi da je moralno samopoštovanje motivacija za moralnu volju. Naime:

»Samopoštovanje, koje u ranim razvojnim stadijima moralnog suda nastaje kao učinak moralnog života, kasnije na višim stupnjevima postaje motivacijom

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

za moralnu volju. U čovjeku se pojavljuje želja za očuvanjem samopoštovanja ispunjavanjem uvjeta o kojima ono ovisi, naime usklađivanjem individualnih voljnih odluka s općenito usmjerenom voljom. Na temelju osjećaja i osjećanja simpatije, razvit će se i težnja za poticanjem razvoja moralnog samopoštovanja u drugih.«²⁶

Na kraju poglavlja Kučera piše o autonomnom poštovanju moralnog zakona, koje nastaje iz sudjelovanja autonomnog i društveno uvjetovanog samopoštovanja jer »čuvstva neugode koja se javljaju svaki put kad se krnji samopoštovanje prenose na sud 'to i to nije čudoredno zabranjeno'«. ²⁷

U većini onoga što je u ovom dijelu teksta napisala, Kučera se oslanja na interpretaciju spomenutog Störriingova teksta pri čemu nije uvijek jasno razlučivo gdje prestaje prepričavanje Störriingova teksta, a gdje počinju njezini komentari. No, na kraju, u dijelu pod naslovom »Odnos Störriingove prema Kantovoj psihologiji čudorednog ocjenjivanja«, Kučera donosi kratku usporedbu svojega razumijevanja tih dvojice filozofa. U svojem je opisu ovdje najizvornija, no vrlo štura tako da ovo što slijedi naš je pokušaj rekonstrukcije Kučerina razumijevanja odnosa Störriinga i Kanta.

Temelj moralne epistemologije čini najvažniju razliku između ova dva filozofa. Kant gradi svoju etiku na *a priori* načelima praktičnog uma, inzistirajući na tomu da se moralni zakoni mogu izvesti neovisno o empirijskim spoznajama o ljudskoj prirodi. Kategorički imperativ – kao vrhovno moralno načelo – mora biti univerzalno valjan i bezuvjetan, što znači da njegove osnove ne mogu biti empirijske.

Störriing, s druge strane, zastupa empirijski pristup moralnom vrednovanju. Prema Kučeri, on »cjelokupno čudoredno djelovanje, uključivši i kategorički imperativ, empirijski tumači«, ²⁸ što je fundamentalni epistemološki zaokret u odnosu na Kantovu poziciju. Störriing ne napušta pojam dužnosti, već ga psihološki objašnjava putem mehanizama sumacijskih centara osjećaja. Sumacijski centri (*Summationszentren*) su ključan psihološki mehanizam u Störriingovoj teoriji moralnog djelovanja. Već sam naziv upućuje na značenje: to su centri koji sumiraju ili agregiraju različite osjećajne elemente u koherentne cjeline sposobne za usmjeravanje moralnog djelovanja. ²⁹

Prema tomu, narav moralnog čina razlikuje se kod ove dvojice filozofa. Pravi moralni čin mora biti motiviran isključivo poštovanjem moralnog zakona, bez obzira na prirodne sklonosti ili osjećaje. Čak i kad se čin slaže s moralnim normama, ako nije motiviran dužnošću, on nema moralnu vrijednost. Störriing, međutim, integrira osjećaje u moralni čin na sofisticiraniji način. Prema njegovoj teoriji, postoje sekundarni osjećaji simpatije okupljeni oko sumacijskih

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Usp. Störriing, *Methoden der Psychologie...*, 1629 i dalje.

centara koji se razlikuju od primarnih osjećaja simpatije vezanih za konkretne situacije. Ovi sekundarni osjećaji »nisu ovisni o prostorno vremenskim faktorima pa dovode do djelovanje u smislu čudorednih normi«,³⁰ kako piše Kučera.

Iako se Kant često prikazuje kao filozof koji isključuje osjećaje iz moralnosti, on ipak priznaje osjećaj poštovanja prema moralnom zakonu kao jedini osjećaj koji razum može proizvesti. Ovaj osjećaj racionalno je generiran i služi kao subjektivan uvjet mogućnosti moralnog čina, ali ne kao njegov motiv. Störriing pak nastoji pomiriti intelektualnu i emocionalnu psihologiju moralnog vrjednovanja. On razlikuje primarne osjećaje simpatije, to jest spontane emotivne reakcije na konkretne situacije, od sekundarnih osjećaja simpatije, to jest psihološki razvijene, trajne osjećaje okupljene oko sumacijskih centara, koji predstavljaju psihološke mehanizme koji omogućavaju prelazak od subjektivnih, trenutnih osjećaja k objektivnijim, trajnijim moralnim dispozicijama.

Dakle, Kantova transcendentalna sloboda postavlja slobodu kao transcendentalnu ideju koja omogućava moralnost. Volja je slobodna kada se rukovodi kategoričkim imperativom, to jest kada je autonomna u odnosu na empirijske determinante. Störriing pak ne odbacuje slobodnu volju, već je psihološki objašnjava. Sloboda se ne temelji na transcendentalnoj autonomiji, već na psihičkim procesima višeg razvojnog stupnja. Moralno djelovanje proizlazi iz složenih psiholoških mehanizama koji integriraju razumske i osjećajne elemente.

Störriing stvara sintezu između racionalnih i emocionalnih aspekata moralnosti. On ne napušta Kantovu ideju o važnosti razuma u moralnosti, već nastoji pokazati kako se empirijski može objasniti nastajanje osjećaja koji odgovaraju Kantovu osjećaju poštovanja. Ova sinteza omogućava Störriingu da zadrži normativnu snagu moralnih zahtjeva, ali da ih i utemelji na psihološkim činjenicama o ljudskoj prirodi. Time se izbjegava problem kako *a priori* načela mogu motivirati empirijska bića.

Ovdje se otvara pitanje je li ovaj svojevrstan »dodatak« tekstu, to jest usporedba Kanta i Störriinga, dio razmatranja o značenju psihologije narodâ kod Kučere. Kučera svoj tekst uvodi pozivanjem upravo na tu metodu kao metodu koju je Wundt postavio za rješavanje pitanja odnosa emocija i etike. Za razliku od Störriinga, koji u odjeljku »Metode psihologije etičkih vrednovanja« jasno sugerira da je metoda psihologije narodâ, jedna od metoda kojom se pristupa rješavanju ovog pitanja, dok je druga deduktivna i induktivna individualno psihologijska metoda, Kučera u svojoj interpretaciji ne inzistira na toj razlici i svjesna je tog odmaka od Störriinga. Premda Kučera ne eksplicira posebno opseg i doseg metode psihologije narodâ, ništa zapravo ne sprječava zaključiti da je ona cijelo rješenje za pitanje odnosa emocija i etike vidjela u wundtovskoj metodi. Stoga bi se Kučerina diskusija o razlikovanju Störriingove i Kantove pozicije mogla razumjeti *ex suppositione* psihologije narodâ od koje se ona ne odmiče.

³⁰ Kučera, *Moja teorija čuvstava i volje...*

Zaključak

Kučera ne nudi zasebnu metodološku analizu psihologije narodā već je prihvaća kao metodu i to na dva načina. Prvo, u suradnji s Mathildom Kelchner i Zofjom Korczyńskom, pokušala je provesti stanovite psihološke analize u Hrvatskoj, vjerojatno s namjerom da se rezultati usporede s poljskim i njemačkim rezultatima. Taj projekt nije nikad priveden kraju i ostale su nam samo razasute bilješke iz koje se ne može mnogo zaključiti. Drugo, u teorijskom smislu ona prihvaća wundtovski pristup, koji je rafinirao i modificirao Gustav Störring, prema kojem je psihologija narodā, to jest rezultati njezina istraživanja, nadopuna eksperimentalnoj psihološkoj metodi.

Kučerin pristup psihologiji narodā ilustrira metodološku hibridnost njezina rada koji kombinira eksperimentalni pristup s filozofskim promišljanjem. Njezino razumijevanje odnosa između individualnih emocija i kolektivnih moralnih zahtjeva odražava hermeneutičku dimenziju psihologije narodā koju je zagovarao Wundt. Prema ovom shvaćanju, mentalni procesi ne mogu se u potpunosti razumjeti bez uvažavanja njihove kulturno-historijske ukorijenjenosti.

Valja napomenuti da je psihologija narodā, unatoč svojim teorijskim ambicijama, ostala metodološki problematična. Wundtova konceptualizacija »univerzalnih zakona« mentalnog razvoja često je bila spekulativna i esencijalistička. Kučerin empirijski pristup, usmjeren na »karakteristike naroda«, reflektira tadašnje tipološko mišljenje koje je kasnije kritizirano zbog svojih stereotipnih pretpostavki. Nerealizirani projekt Kučere, Kelchner i Korczyńske možda je simptomatičan za inherentne poteškoće u operacionalizaciji koncepta psihologije narodā. Pitanje kako empirijski uhvatiti »nacionalne karakteristike« ostaje metodološki izazovno i epistemološki problematično.

Kučerin rad o psihologiji narodā povijesno je značajan pokušaj sinteze eksperimentalne psihologije s kulturno-historijskim pristupom. Njezino razumijevanje odnosa između emocija i etičke procjene kroz optiku psihologije narodā odražava filozofsku sofisticiranost koja nadilazi čisto empirijski pristup. Iako projekt iz 1922. godine nije završen, on svjedoči o međunarodnoj dimenziji psiholoških istraživanja u međuratnom razdoblju i o Kučerinoj ulozi u ranim pokušajima kvantitativnog proučavanja kulturnih razlika.

Današnja kulturna psihologija i međukulturna psihologija u mnogome nasljeđuju pitanja koja je postavila Wundtova psihologija narodā, ali s epistemološkom opreznosti koja izbjegava esencijalistička shvaćanja nacionalnih karaktera. Kučerin rad tako čini važan historijski precedent u razvoju psihologije koja uzima u obzir sociokulturnu dimenziju ljudskog iskustva.

Ivana Skuhala Karasman* – Luka Boršić**

Elza Kučera and the Völkerpsychologie

Summary

Elza Kučera (1883–1972), the first Croatian experimental psychologist, wrote a text – likely around 1938 – titled *Moja teorija čuvstava i volje* (*My Theory of Feelings and Will*), which remained unpublished in manuscript form. This article examines a particular method referenced in Kučera's text, though not explicitly addressed by her: the psychology of peoples, more widely known by its German name, *Völkerpsychologie*. This approach was especially influential in the late nineteenth century but largely disappeared from scientific discourse after the Second World War. In *My Theory of Feelings and Will*, Kučera draws heavily on and paraphrases the work of her professor and mentor at the University of Zurich, Gustav Störing (1860–1946), particularly his book *Methoden der Psychologie des höheren Gefühlslebens* (*Methods of the Psychology of Higher Emotional Life*). Her engagement with *Völkerpsychologie* reflects the methodological hybridity of her work, which combines experimental psychology with philosophical inquiry. Kučera's interpretation of the relationship between individual emotions and collective moral imperatives aligns with the hermeneutic dimension of *Völkerpsychologie* championed by Wilhelm Wundt. From this perspective, mental processes cannot be fully understood without acknowledging their cultural and historical rootedness.

Keywords: Elza Kučera, psychology, Völkerpsychologie, My Theory of Feelings and Will.

(na engl. prev. Ivana Skuhala Karasman)

---

* Ivana Skuhala Karasman, PhD, Senior Scientific Fellow, Institute of Philosophy; Address: Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: ivana@ifzg.hr.

** Luka Boršić, PhD, Senior Scientific Fellow, Institute of Philosophy; Address: Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: luka@ifzg.hr.